

УДК 811.142'355:141Еразм Роттердамський
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.30.10>

Олеся Лазер-Паньків, канд. філол. наук, доц.
ORCID: 0000-0001-5281-5816
e-mail: olazerpankiv@gmail.com

Іоан Залевський, студ.
ORCID: 0000-0002-1539-006X
e-mail: ioan.zalevskiy@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРО ІСТОРІЮ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ЕРАЗМОВОЇ ВИМОВИ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ МОВИ

Представлено результати дослідження деяких аспектів формування та використання Еразмової вимови давньогрецької мови (зокрема, розмитість самого поняття, відсутність стандартизованості й певні лінгвістичні невідповідності), здійсненого на основі аналізу оригінального твору Еразма Роттердамського "Dē rēctā latīnī graecīque sermōnis prōnūntiātiōne dialogus", а також теоретичних напрацювань, присвячених аналізу давньогрецької вимови та історії грецької мови загалом. Приділяється увага статусу pop grata, який Еразмова вимова має у Греції, а також альтернативним версіям щодо задуму й обставин створення згаданого твору Еразма, до яких, від XVI ст. і дотепер, апелюють опоненти як Еразмової вимови, так і реконструйованих систем загалом. Окреслюються деякі важливі факти з історії виникнення Еразмової вимови, зокрема, що Еразм не був першовідкривачем у пошуках "істинної" вимови класичної грецької мови (щонайменше за чверть століття до видання праці Еразма це питання досліджував іспанський гуманіст Антоніо де Небріха); у написанні "Діалогу" Еразм спирався на напрацювання попередників, із якими підтримував дружнє спілкування; твір Еразма не був достатньо чіткою пропозицією нової реформованої системи, а сам учений продовжував користуватися візантійською вимовою та визнавав її чинний статус. Наведено приклади деяких розбіжностей між варіантами Еразмової вимови. Зроблено висновок, що Еразмова вимова від самого її зародження не була чітко визначеною системою, і, незважаючи на революційність і вражаючий прорив цієї мовознавчої ініціативи, мала певні помилки, які були компенсовані пізнішими спробами реконструкції давньогрецької вимови у XIX–XXI ст. Доведено, що, зважаючи на суттєву неуніфікованість сучасних варіантів Еразмової вимови (що подекуди призводить до ускладнень практичного характеру в міжнародній комунікації спеціалістів), доцільним є використання, або, принаймні, прикладне знайомство з сучасними, більш чітко визначеними й науково обґрунтованими реконструкціями, та / або новогрецькою вимовою, яка особливо важлива задля взаєморозуміння з грецькими колегами-класиками.

Ключові слова: Еразмова вимова, давньогрецька мова, Еразм Роттердамський, реконструкція давньогрецької вимови.

Вступ. Незважаючи на домінування Еразмової вимови (ЕВ) у царині класичної філології, часто залишаються без уваги, принаймні в навчальному процесі, багатозначність самого поняття ЕВ і певні проблеми, пов'язані з нею. Отже, нашою метою є висвітлення цих аспектів, які стосуються як особливостей постановки ЕВ, так і її актуальності нині. У цьому ми спиратимемося на вибрані наукові роботи, у яких досліджувалися питання давньогрецької вимови, а також на аналіз визначального в цій сфері твору Еразма Роттердамського та дані про особливості застосування ЕВ у різних країнах.

Результати дослідження. До XVI ст. давньогрецькі тексти завжди читалися згідно з вимовою та правилами читання живої грецької мови того часу. Тобто європейці, відкривши для себе античну спадщину, користувалися (пізньо-)візантійською вимовою, яка вже практично відповідає сучасній новогрецькій. Така вимова в нас відома як Рейхлінова, названа так на честь німецького вченого Йоганна Рейхліна, зусиллями якого, значною мірою, стало вивчення давньогрецької мови в Німеччині, і який застосовував і поширював вимову, перейняту від грекомовних вчителів у Італії й інших місцях.

У другій половині XV ст. деякі вчені почали помічати, що сучасна для них візантійська вимова дещо розходиться зі свідченнями та вказівками про давню вимову, які можна знайти в античних текстах, особливо у працях граматикистів і риторів. Найбільш відомою документацією роздумів щодо справжнього, "правильного" стародавнього звучання грецької мови є твір "Dē rēctā latīnī graecīque sermōnis prōnūntiātiōne dialogus" [6] ("Діалог про правильну вимову латинської та грецької мов", далі – "Діалог") великого гуманіста Еразма Роттердамського. У XV–XVI ст., певне, ще не було сучасного розуміння мовної еволюції, тому як граматична, так і фонологічна різниця між візантійською та класичною грецькою мовою могли сприйматися як накопичення помилок і "варваризація".

Однак, чи можна сказати, що саме Еразм Роттердамський є винахідником тієї системи вимови, яку зараз називають Еразмовою? Спочатку зазначимо, що він не був першовідкривачем у цій сфері: різні вчені, як до, так і після Еразма, описували, як мали б насправді читатися ті чи інші грецькі літери. Найпершим був найбільш

впливовий гуманіст Іспанії тих часів – Антоніо де Небріха, який описував "помилки" візантійської вимови щонайменше за чверть століття до видання у 1528 р. праці Еразма [3, с. 17], за ним – італійці Альд Мануцій і Джироламо Алемандер. З усіма трьома Еразм був у дружніх стосунках, а з Мануцієм та Антоніо де Небріха провів чимало часу в 1508 р. у Венеції [3, с. 13; 7, с. 568]. Немає причин сумніватися, що в написанні "Діалогу" Еразм спирався на вже існуючі напрацювання, про що є невелика згадка й в самому творі: "doctos aliquot nactus sum, quorum pronuntiationem ego sane Graecorum quorundam eloquutioni non dubitem anteponeere" *я зустрів декількох вчених людей, вимові яких я без вагань надав би перевагу перед вимовою деяких греків (Пер. наш – І. 3.)* [6]. Проте ім'я Еразма Роттердамського було найбільш славетним (а для когось – й одіозним), тому ці намагання відновити і встановити на практиці давню вимову стали асоціюватися саме з ним [3, с. 7–8; 8, с. 233–234].

Окрім цього, "Діалог" навряд чи можна назвати маніфестом нової, відновленої вимови, який би пропонував цілісну, чітко визначену систему. Відмітимо обрану форму художнього діалогу, а не суто наукового трактату, і подекуди жартівливий стиль. Однак що більш важливо, – чимало пасажів "Діалогу" є неоднозначними й допускають різні тлумачення; інколи ж Еразм і сам висуває різні припущення, не розв'язуючи остаточно поставлені ним самим питання. Також відомо, що у своїй практиці він продовжував користуватися загальноприйнятою візантійською вимовою, яку навіть після написання "Діалогу" визнавав як чинну й доцільну [8, с. 234].

Не всі звуки ЕВ, якою користуються під час читання давньогрецьких текстів в Україні, збігаються з описаними самим вченим у "Діалозі". Наприклад, літеру ζ Еразм визначає як еквівалент сполучення σδ, тобто як /zd/ (У скісних рисках наведено символи Міжнародного фонетичного алфавіту) або /sd/, тоді як в Україні та багатьох інших країнах її вимовляють як африкату /dʒ/, у межах тієї ж ЕВ. Також відрізняються між собою реалізації ЕВ у різних країнах через її адаптацію до фонології та орфоєпії різних мов [10], що відмічав ще 200 років тому Т. Джефферсон: "І справді, ми бачимо, що нема й пари країн з однаковою вимовою, хоча усі начебто
© Лазер-Паньків Олеся, Залевський Іоан, 2021

користуються Еразмовою" [11]. У табл. 1 представлено невелику вибірку таких розбіжностей. У Німеччині та Франції, наприклад, суттєвих змін зазнає прочитання дифтонгів, адаптуючись відповідно до правил німецької та французької мов, що проілюстровано в таблиці на

прикладі дифтонга *eu*. Така нестандартизованість є проблемою не лише теорії, але й практики: ускладнюється, зокрема, розуміння грецьких слів на слух під час міжнародних конференцій [4, с. 154].

Таблиця 1

Реалізація ЕВ у різних країнах та описи Еразма [6; 1, с. 12; 10]

	Згідно з "Діалогом"	ЕВ в Україні	ЕВ у Німеччині	ЕВ в Італії	ЕВ у Франції
ζ	oδ (/zd/)	/dʒ/	/tʃs/	/dʒ/	/dʒ/
φ	/pʰ/ (або /f/)	/f/	/f/	/f/	/f/
θ	/θ/	/tʃ/, /tʰ/, /t/	/tʰ/	/tʃs/, /θ/, /t/	/t/
χ	/x/	/x/	/x/	/k/	/k/
eu	/eu/	/eu/	/oʏ/	/eu/	/ø/~/œ/

Еразм та інші вчені суттєво наблизилися до відтворення значень фонем грецької мови класичного періоду, однак у більш сучасних дослідженнях науковцям вдалося це зробити з більшою точністю (наприклад відновлена класична аттична вимова, представлена, зокрема, у працях В. С. Аллена [2], Дж. Горрокса [9]). Також, із розвитком мовознавства і покращенням у розумінні закономірностей еволюції мов загалом та уточненням знань про різні етапи розвитку давньогрецької фонетики, проявилася певна штучність ЕВ: головним чином у тому, що деякі фонемні реконструюються до свого давнього стану, тоді як інші зберігають більш пізній / сучасний. Унаслідок чого така система подекуди лінгвістично неузгоджена та, фактично, не репрезентує жоден реальний етап розвитку грецької фонетики. Як приклад наведемо окремих випадок – ряд φ, θ, χ. Імовірність існування цих трьох приголосних саме в таких комбінаціях фонетичних значень, які зазначено в табл. 1, є низькою для будь-якого з поданих варіантів, принаймні у вимові значної кількості носіїв протягом значного часу [2, с. 23–26; 9, с. 170–171].

У викладацькій практиці в Європі переважно використовується ЕВ у різних регіональних варіаціях, тоді як у Великобританії офіційним стандартом є відновлена аттична вимова, яка превалює і в інших англомовних країнах, а також в окремих закладах у всьому світі. У Греції, за поодинокими винятками, і у православних духовних навчальних закладах єдино прийнятою є вимова, орієнтована на новогрецьку [10] (у релігійній сфері це є продовженням візантійської традиції). До того ж існує певне протистояння між греками й деякими прибічниками сучасної вимови, з одного боку, і користувачами ЕВ, або відновленої аттичної вимови, – з іншого: чимало греків категорично не приймають як ЕВ, так і відновлену аттичну вимову (бо й її нерідко відносять до ЕВ, що ще більше розмиває це поняття) [4; 12, с. 42; 7, с. 569]. Це проблема не лише наукового рівня, але й ідеологічного та естетичного. Навіть у статті наукового характеру можна зустріти висловлення на кшталт: "...вимовляючи по складах незв'язні й уривчасті звуки, намагаючись з'єднати їх у слово, фразу, чи речення, у кострубатий еразмівський спосіб" [5, с. 5]. Такі реакції можуть бути зумовлені підозрілим ставленням греків до зовнішніх втручань у їхню рідну мову, до сприйняття таких втручань як порушення неперервності історії грецької мови, грецьких традицій, і навіть як загрози грецькій національній ідентичності тощо. Підвалини таких непростих стосунків між реформаторами вимови та греками і традиціоналістами було закладено від самого початку дослідження питання відновленої вимови, адже перші розглядали вимову других у доволі категоричних термінах (як-от назва публікації Антоніо де Небриха – "Errores Graecorum" "Помилки греків" чи часті формулювання Еразма на кшталт "pronuntiatio depravata" *викривлена вимова*, "errant" *хиблять*, *помилуються* й ін.). У зв'язку з цим варто згадати також закиди противників ЕВ про те,

наприклад, що "Діалог" Еразма: 1) не був серйозною пропозицією, або навіть був жартом [8, с. 233]; або ж, що твір є 2) результатом дружнього розіграшу над Еразмом. Перекази про останнє йдуть ще з XVI ст. [3, с. 8]:

Глареан [швейцарський вчений Генріх Глареан – / 3.] приїхав з Парижу й знаючи, що Еразм любив новинки й був довірливим, розповів йому, що деякі греки, – люди надзвичайної вченості, – прибули до Парижу, і що вони застосовували вимову, яка відрізнялась від загальноприйнятої. [...] Почувши це, Еразм незабаром написав "Діалог про правильну вимову грецької та латинської мов", щоб представити себе як відкривача або відновлювача справжньої вимови [8, с. 233].

Однак, маючи, як мінімум, певні фактологічні невідповідності, критичного аналізу ця легенда все ж таки не витримує [3, с. 8–9; 7, с. 1].

Висновки. Отже, ЕВ є значною мірою парасольковим терміном, вона не була чітко й цілісно визначена самим Еразмом і не має єдиного стандарту сьогодні. Ідея, що стояла за створенням ЕВ, тепер більш точно реалізована сучасними мовознавцями. Зважаючи на множинність систем давньогрецької вимови нині, доцільним є поступовий перехід до вимов, які мають чітко окреслений стандарт і достатню наукову валідність. Різні системи (чи то реконструкції, чи то новогрецька вимова) мають свої переваги, тому, окрім ЕВ, спеціалістам варто бути добре обізнаними також і з основними її альтернативами: сучасною (тобто новогрецькою, або Рейхліновою) вимовою, особливо задля порозуміння в комунікації з грецькими колегами, і відновленою аттичною як діючим академічним стандартом за межами "Еразмової зони".

Список використаної літератури

1. Звонська Л. Л. Давньогрецька мова: підручник. 3-тє вид., перероб. і допов. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2019. – 675 с.
2. Allen W. S. Vox Graeca: The Pronunciation of Classical Greek: 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 179 p.
3. Bywater I. The Erasmian Pronunciation of Greek and its Precursors. – London: H. Frowde, Oxford University Press, 1908. – 27 p.
4. Caragounis C. C. The Error of Erasmus and Un-Greek Pronunciations of Greek // *Filologia Neotestamentaria*. – 1995. – №8. – P. 151–185.
5. Caragounis C. C. The Historical Pronunciation of Greek. – URL: <https://www.chrys-caragounis.com/The.Pronunciation.of.Greek/The.Pronunciation.of.Greek.pdf>
6. Desiderius Erasmus Roterodamus. Dialogus de recta latini graecique sermonis pronuntiatione. – Basiliae: Frobenius, 1528. – URL: https://la.wikisource.org/wiki/De_recta_latini_graecique_sermonis_pronuntiatione_1643
7. Dillon M. Erasmian Pronunciation // *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics* / G. Giannakis, ed. Brill. – 2014. – P. 568–570.
8. Faulkner J. A. Erasmus The Scholar. – Cincinnati: Jennings and Graham, 1907. – 252 p.
9. Horrocks G. Greek: A History of the Language and its Speakers: 2nd ed. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.
10. Pronunciation of Ancient Greek in teaching. – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Pronunciation_of_Ancient_Greek_in_teaching
11. Jefferson T. To Judge Spencer Roane Poplar Forest, September 6, 1819 // *The Letters of Thomas Jefferson 1743–1826*. – URL: <http://www.let.rug.nl/usa/presidents/thomas-jefferson/letters-of-thomas-jefferson/jeff258.php>
12. Wilamowitz-Moellendorff U. von. History of Classical Scholarship / Transl. by A. Harris. – Baltimore: The John Hopkins University Press, 1982. – 189 p.

References

1. Zvonska, L. L. (2019). *Davnohretska mova* [Ancient Greek]. Kyiv: VPC "Kyivskiy universytet". (In Ukr.).
2. Allen, W. S. (1987). *Vox Graeca: The Pronunciation of Classical Greek*. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Bywater, I. (1908). *The Erasmian Pronunciation of Greek and its Precursors*. London: H. Frowde, Oxford University Press.
4. Caragounis, C. C. (1995). The Error of Erasmus and Un-Greek Pronunciations of Greek. *Filologia Neotestamentaria*, №8, p. 151–185.
5. Caragounis, C. C. (n.d.) The Historical Pronunciation of Greek. <https://www.chrys-caragounis.com/The.Pronunciation.of.Greek/The.Pronunciation.of.Greek.pdf>
6. Desiderius, Erasmus Roterodamus. (1528). *Dialogus de recta latini graecique sermonis pronuntiatione*. Basiliae: Frobenius. https://la.wikisource.org/wiki/De_recta_latini_graecique_sermonis_pronuntiatione_1643
7. Dillon, M. (2014). Erasmian Pronunciation. In: *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics* (p. 568–570). G. Giannakis, ed. Brill.
8. Faulkner, J. A. (1907). *Erasmus The Scholar*. Cincinnati: Jennings and Graham.
9. Horrocks, G. (2010). *Greek: A History of the Language and its Speakers*. 2nd ed. Oxford: Wiley-Blackwell.
10. *Pronunciation of Ancient Greek in teaching* (n.d.). https://en.wikipedia.org/wiki/Pronunciation_of_Ancient_Greek_in_teaching
11. Jefferson, T. To Judge Spencer Roane Poplar Forest, September 6, 1819. *The Letters of Thomas Jefferson 1743–1826*. <http://www.let.rug.nl/usa/presidents/thomas-jefferson/letters-of-thomas-jefferson/jefl258.php>
12. Wilamowitz-Moellendorff, U. von. (1982). *History of Classical Scholarship*. Transl. by A. Harris. Baltimore: The John Hopkins University Press.

Надійшла до редколегії 20.04.21

Olesia Lazer-Pankiv, PhD in Philology, Associate Professor
ORCID: 0000-0001-5281-5816
e-mail: olazerpankiv@gmail.com

Ioan Zalevskiy, stud.
ORCID: 0000-0002-1539-006X
e-mail: ioan.zalevskiy@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ON THE HISTORY AND MODERN CONDITION OF THE ERASMIAN PRONUNCIATION OF ANCIENT GREEK

The article presents the results of a study of some aspects of the formation and use of Erasmian pronunciation of the Ancient Greek language (in particular, the vagueness of the concept, lack of standardization and certain linguistic inconsistencies), based on analysis of the original work of Erasmus of Rotterdam "De recta latini graecique sermonis pronuntiatione dialogus" and works devoted to the analysis of Ancient Greek pronunciation and the history of the Greek language in general. Attention is paid to the non grata status that Erasmian pronunciation has in Greece, as well as to alternative views on the origins of the mentioned work of Erasmus, to which, from the 16th century to the present day, opponents of both the Erasmian pronunciation and the reconstructed systems in general refer. Some important facts from the history of Erasmian pronunciation are outlined, in particular that Erasmus was not the pioneer in the search for the "true" pronunciation of Classical Greek (a Spanish humanist Antonio de Nebrija researched this issue at least a quarter of a century before the publication of Erasmus's work); in writing the Dialogue, Erasmus relied on the work of his predecessors, with whom he was maintaining friendly communication; Erasmus's work was not a clear enough proposal for a new reformed system, and the scholar himself continued to use the Byzantine pronunciation and recognized its status. The article gives examples of some differences between variants of Erasmian pronunciation. It is concluded that the Erasmian pronunciation from its inception was not a clearly defined system, and, despite the revolutionary and impressive breakthrough of this linguistic initiative, had some errors, which were compensated by later attempts in the Ancient Greek pronunciation reconstruction in the 19th–21st centuries. It is suggested that, given the significant non-uniformity of present-day Erasmian pronunciation variants (which sometimes leads to complications in international communication between specialists), it is advisable to use, or at least be familiar with modern, more clearly defined and scientifically sound reconstructions, and / or Modern Greek pronunciation which is especially important for rapport with Greek colleagues in classical studies.

Keywords: Erasmian pronunciation, Ancient Greek, Erasmus of Rotterdam, reconstruction of Ancient Greek pronunciation.